

ALEVİLERİN TARİHE BAKIŞI DEĞİŞMELİ

"Uyurken üstüme gelen enler

Gafil aç gözünü uyan dediler

Serseri kalma bu cihan içinde

Yürü bir gerçeğe hey can dediler"

ALEVİLERİN TARİHE BAKIŞI DEĞİŞMELİ

Materyalist tarih anlayışını savunanlar, tarihin bir bilim olduğunu, nasıl yaşanmışsa öyle yaşanmak zorunda olduğunu söylerler. Ülkemizde böylesi, bilimsel bir tarih anlayışı var mı yâda hiç oldu mu bu sorulması gereken bir sorudur. Bizdeki tarih algısı daha çok bir anlatı niteliğindedir. Anlatı olunca da anlatılandan çok, anlatanın durduğu yer onun olaylara bakış açısına göre bu anlatı değişiyor. Bu tarihçilerin bize tarih diye anlattığı tarihin nasıl olduğunun anlaşılması için, milli maç anlatan radyo spikerlerinin tutumlarının hatırlanmasını isterim, Osmanlı tarihçileri de tarihi, milli maç anlatan radyo spikerleri gibi anlattılar. Bu durumu şu Afrika özdeyişi çok güzel anlatır; aslanlar kendi tarihlerini yazana kadar av hep avcılarının maceralarını anlatan serüvenler olmaya devam edecektir. Ama aslanlar kendi tarihlerini yazınca, bu tarihte köklü bir değişim geçirecektir. Avcıların kendi serüvenleri olarak anlattıklarına, bu defa aslanlar, bizim yaşam alanlarımıza saldıran bir takım canlılara karşı, bizler aslanlar gibi mücadele ettik, şöyle kaçtık böyle saldırdık, onlarla onurluca şöyle savaştık diye başlayacaklardır tarihlerini anlatmaya.

Bugüne kadar, Türkiye'de tarihçiliğe soyunan, öyle bilinen zatı muhteremler, sanki Osman Oğulları Beyliği'nin basın yayın -enformasyon bürosu gibi çalışmışlar; Osmanlının yaptı katliamları örneğin Kızılbaşları deftere kaydedip, "defterlerini dürmelerini" bile eleştirmek bir yana yazdıkları kitaplarda bunu mazur göstermeye çalışmışlar. Eleştirel olmayan bir kalem, aydın olamaz. Böyle anlatılan tarihte tarih bilimi olmaz. Ben hem Çukobirlik'in hem de Seyhan Belediyesi'nin "basın bürolarında" çalıştığım, hem de bu tür yerlerde çalışanları tanıdığım, dolay buralarda çalışanların nasıl düşündüklerini, mantıklarının nasıl işlediğini bilirim; buralardaki sistemin mantığı aynıdır: temel kural bağlı olduğun, "ekmeğini yediğin", sana maaş veren kurumu yağlayıp ballamaktır. Osmanlı Hanedanlığı döneminde bunlara bürokrat yerine "kapıkulu" denirmiş. Kapıkulu tabirinin bu durumu anlatan harika bir deyim olduğunu düşünmüşümdür hep. Bugünde bürokrat yerine kapıkulu dense yerindedir. Cumhuriyet döneminin remi tarihçileri de, kendilerini Osmanlının bir kapıkulları gibi görüp, tıpkı onlar gibi hareket etmişlerdir. Bu insanlar, tıpkı milli maçları anlatan radyo spikerlerinin, görmediğimiz sahneleri, bize anlattıkları gibi, tarih anlatmışlar, bu yüzdende bunların anlattıklarının tümüne kuşkuyla yaklaşmamız gerekir.

Ama aklımızdan çıkarmayalım ki, Anadolu'nun asıl tarihi, bunların anlattıklarından çok farklı bir tarihtir. Bir gün gelecek, işte bu tarihi, yaşadığı Anadolu toprağına gönülden bağlı, taşıyla, toprağıyla, kurduyla kuşuyla, ona verdiği emekle, ondan yediği ekmele, ona saygılı bu insanlar tarafından, yaşanan bu anlar, resmedilir gibi, hiçbir karesi gözden kaçırılmadan, yaşanan bu tarih anlatılıp, bu tarih yazılacaktır. Bizler, bir olguyu ya da bir olayı anlatılırken, tıpkı o olgunun resmini çeker gibi, onu olduğu gibi, görünen görünmeyen bütün ilişkilerini, bütün çelişkilerini olanca canlılığı ile anlatıp resmetmeye çalışmalıyızdır. Yorumumuzu da, resmedilen bu olgular üzerine yapmalıyız.

Osman Oğulları Beyliğinin tarih sahnesine çıktığı zamanlarda, Anadolu'da buna benzer birçok beylik oluşuyor; hatta bunlara beylik yerine padişahlıklar oluşuyor demek daha doğru olur. Bu beylikler kendilerini, diğer bütün beyliklerle olduğu gibi, Osman Oğulları Beyliği ile de eşit görüyorlar. Diğer beyliklerle kendilerini eşit görüp onlara rekabet eden bu beyliklerin kendine has bir yaşamı biçimi var. Gelenekleri görenekleri var, bağlı olduğu değer yargıları var. Osman Oğulları Beyliği de sürecin başından bu beyliklerden biri.

Osman Oğulları Beyliği batıda kuruluyor, Edirne'den sonra 1453 de Konstantinopol'i (İstanbul'u) alıp başkent yapıyor. Zaman içinde kurulduğu topraklarda hazır bulduğu, Bizans'ın geleneklerini alıp onu yaşıyor. Batıdan özellikle de Sırbistan'dan gelen Sokullu Mehmet Paşa gibi insanlar Osmanlı devletine önemli katkılarda bulunuyorlar. Hele de Osmanlının ikinci kez kuruluşu diyebileceğimiz, Timur'un Osmanlı'yı yıkmasından sonra, Osmanlı Devletinin ikinci kuruluş döneminden itibaren, Osmanlı Devletinde devşirmeler denilen Slavların (Avrupalıların) tahakkümü artıyor. Osmanlı Devletinin bu ikinci döneminde, Osmanlı vezirlerinin büyük bir çoğunluğu devşirme denilen bu insanlardan oluşuyor. Örneğin Kızılbaş Türkmen katliamlarını filen yürüten Kuyucu Murat Paşa gibi insanların hemen hemen hepsi bu devşirmelerden oluşuyor. Hem savaş sırasında, hem de barış zamanlarında padişahı korumakla görevli olan (Bir nevi bugünkü cumhurbaşkanlığı muhafız alayı konumundaki), Yeniçeri Ordusu, bu topraklarda yaşayan halkı baskı altında tutan, bu toprakların insanlarına yabancı -lejyon orduları gibi- bir güç. Osmanlı aristokrasisindeki bu devşirmeler kendilerini Osmanlı, Anadolu'da kendine düşman olarak gördükleri halkı ise Kızılbaşlar ya da Türkmenler diye niteleyip onlara anlayışsız

Türkler anlamında "etraki bi idrak" diyorlar. Burada sosyolojik olarak, Türkmen sözcüğü ile Türk ya da Terk sözcüğünün aynı anlama gelmediğini, Sünni Osmanlı devletinin tabası, taraftarı olanlara "Terk yada Türk dendiğini bunlar dışındaki halkada Türkmen yada Kızılbaş dendiğini not edelim. Osmanlı'nın ikinci kuruluşundan sora devşirmelerin etkisinin bu kadar artmasının nedenlerinden biride Timur ile Yıldırım Beyazıt'ın arasında geçen Ankara yakınlarındaki savaşta, Osmanlı Beyliğinde ikinci plana atılıp, horlanmaya başlanan Kızılbaş Türkmenlerin büyük bir çoğunluğunun Timur'un saflarına geçip onu desteklemiş olmalarıdır. Devlet yönetmek bir sanattır, bu sanatı bilenler ezilip horlanan kesimlerin, bir savaş anında karşı tarafı destekleme tehlikesinin olduğunu bilirler. Bunun böyle olacağı N. Machiavelli'nin devlet yönetme sanatını anlattığı "Prens" adlı kitabında vardır; Machivelli, devlet içinde ezilen horlanan gurupların, halkların bir savaş anında karşı tarafın safına geçebileceğini söyler, bunun için türlü önlemler önerir. Osmanlı Devletini yöneten aristokrasi, bu devlet yönetme sanatını iyi bilirler. Yavuzun Sultan Selimin yönetimindeki Osmanlı Devletinin, Şah İsmail'in (Hatay'ının) yönettiği kendilerine "Devlet-i Kızılbaş" diyen Safevilerin üzerine gitmeden önce, Anadolu'daki resmi rakamlara göre otuz bin Kızılbaş deftere kaydettirip sonrada onların defterlerini dür dürtmesi yani bunları katletmesi bundandır. "Tarih nasıl yaşanmışsa öyle yaşamak zorundadır" diyen boşuna dememiş.

Aynı tarihlerde doğuda yükselen güç Uzun Hasan'ın liderliğindeki Akkoyunlu Devletiydi, Osman Oğullarının İstanbul'u aldığı 1453 yılında Akkoyunlular'da Amet'i (yani Diyarbakır'ı) alıp başkent yapmışlardı. Bu yüzden batıda Osmanlı padişahına büyük Fatih, Akkoyunlu Devletinin Padişahına ise küçük Fatih diyorlardı; çünkü aynı tarihlerde biri İstanbul'u fethetmiş diğeri ise Diyarbakır'ı fethetmişti. Uzun Hasan liderliğindeki Akkoyunlular Mısır'daki Memluklu devletine de şeklen bağlı. Bu coğrafyada yükselip git gide güçlenen bir başka güçse Safevi yolunun (tarikatinin) şeyhi Cüneyd'in gücüydü. Yükselen bu iki gücün buluşup güç birliği yapması bu coğrafyadaki güç dengeleri açısından çok önemli bir hadise olabilirdi. İşte bunun neler doğuracağını önceden gören Uzun Hasan bir mektup yazıp Şey Cüneyd'i ülkesine davet eder. Şey Cüneyd'in Diyarbakır'a gelmekte olduğunu duyunca buna çok sevinen Uzun Hasan onları karşılamaları için aşiretinin ileri gelenlerini onları karşılamaya gönderir, sonra bizzat kendisi Akkoyunlu emirlerini yanına alarak onları karşılamaya gider Şeyh Cüneyd'le karşılaşınca atından inip onula kucaklaşıp "hoş geldiniz" der. Sonra Uzun Hasan, Şeyh Cüneyd'i bacısı Hatice Begüm ile evlendirir. Bu evlikten üç yıl sonra Hatice Begüm bir çocuk dünyaya getirir, adını Haydar koyarlar. Şeyh Cüneyt, oğlunun doğumunu göremeden, oğlunun doğumundan bir ay önce, bir savaş meydanında ölür. Safevi tarikatının varisi olup, Şeyh Haydar diye ünlenecek olan bu çocuk, dayısı Uzun Hasan yanında, onun sarayında büyür ama Safevi dergahının Ulularınca yetiştirilir. Uzun Hasan kendi sarayında, bir oğlu gibi yanında büyüyen yeğeni Şeyh Haydar'ı kızı ile evlendirir, bu evlikten üç şeyh zade dünya ya gelir: Yar Ali, Şah İsmail, İbrahim.

Uzun Hasan ölünce, kendi aralarında taht kavgasına düşen oğulları, bacılarının çocuklarını, bir gün gelir devlete varis olurlar diye, bir tehlike olarak gördüklerinden dolayı, bu üç şeyh zadeyi de ortadan kaldırmak isterler. Bu yüzden Şah İsmail'in çocukluk hayatı bu belalardan kaçıp saklanarak geçer. Sonra korkulan yâda beklenen olur, Şah İsmail, vakti zamanında Akkoyunlu Devletinde önemli görevler almış kadroları etrafına toplayarak onların desteği ile Safevi Kızılbaş Devletini kurar. Şah İsmail Safevi Devletini kurunca dayısı Sultan Yakup'un kızı Taçlı Hanımla evlenir; yani Şah İsmail'in eşi Taçlı Hatun'da, Şah İsmail gibi Uzun Hasan'ın torunudur. Bu yüzden Şah İsmail, Safevi devletini kurduğunda Uzun Hasan'ın -Akkoyunlu Devletinin- varisi olarak görüyor kendini, zaten dayısı Sultan Yakup öldükten sonra Akkoyunlu Devleti başsız kalıyor. Şah İsmail'in bu meşruiyeti devletini kurduğu topraklardaki halk tarafından da benimseniyor.

Burada gözden kaçırılmaması gereken önemli bir noktayı vurgulamak istiyorum. Şah İsmail önderliğinde 1500 yıllarında Safevi devleti kurulduğunda Anadolu'da birçok devlet var. Bu beylik denilen Dulkadiroğlu devleti, Ramazan oğulları devleti, Akkoyunlu devleti şeklen Memluklu devletine bağlı olsada kendi hükümranlığı olan devletler. Örneğin Osmanlı devleti 1488 yılında Dulkadiroğlu devletine saldırıyor, Alaüddeve önderliğindeki Dulkadiroğlu ordusu Osmanlı ordusunu feci halde yenip dağıtıyor. Aynı şekilde, Memluklu Devletinin kuzey sınırını oluşturan, Tarsus ile Adana'ya saldıran Osmanlı ordusunu, 1488 yılında Mısırdan gelen Memluklu Ordusu yenip tarumar ediyor, Osmanlı ordusu çırılçıklak kaçıyor. Bunları anlatarak vurgulamak istediğim konu şu: Safevi devleti kurulduğunda, Anadolu'da birçok devlet var, Safevi Devleti Osmanlı mülkünde kurulmuyor, Safevi Devleti daha çok Şah İsmail'in dayısı Uzun Hasan'ın hükümranlığında olan coğrafyada kuruluyor; 1517 yılına kadar Anadolu Osmanlılarca işgal yada istila edilemiyor, Anadolu 1517 yılından sonra Osmanlı'nın egemenliğine giriyor. Bu hakikat iyice bilinmeli.

Burada şu hususu özellikle vurgulamak istiyorum, bu coğrafyada yaşayan, 13. YY dan 15.YY kadar Batıya (bugünkü Avrupa'ya) yâda Doğuya (Mısır'ın başkenti Kahire'ye) giden oraları irşad etmeye çalışan, kendi kendilerine daha çok Babalılar yada Işıklı diyen bu guruplara bağlı olan dervişlerin, Osmanlı'nın adamları olması mümkün değil. Çünkü o dönemde ne Abdal Musa'nın dergâhında yetişen Kaygusuz abdalın yaşadığı Antalya, Osman oğullarının ülkesinde nede Hacıbektaş tekkesinin bulunduğu Suluca Karahöyük Osman Oğullarının toprağında. Osman Oğullarının, düşmanlık gösterdiği, zaman zaman aralarında savaşlar olan, bu ülkelerdeki (beyliklerdeki) tekelere adamlarını ataması, da buralardaki dervişleri öncü güç olarak görevlendirmesi de bu açıdan mümkün değil. Bu dervişler, bugün çeşitli şekillerde adlandırılan ama bizim Sünnilik dediğimiz anlayışlarla hiç bir ortak yanı olmayan anlayışlara bağlı misyonerlerdi. Ne Mısır'ın Kahire kentine giden Kaygusuzun nede Avrupa'yı irşad eden Saru Saltuğun bir devlet adamlığı ile ilişkileri yok; hele hele de Osmanlı ile hiç mi hiç ilişkisi yok. Bu dervişler Osman Oğulları beyliğine dost bile değiller. Bunlar dünyayı

yeniden irşad etmeye çıkan serden geçtiler, yol oğlu kâmile yoldaş olmuş dervişlerdir.

Dünyayı irşad etmeye çıkan bu dervişleri, Osmanlının Basın bürosu gibi çalışan, Osmanlının kapı kulu takımının zihniyeti içinde olan anlı şanlı üniversite hocalarınca hazırlanan kitaplarda yanlış bir biçimde gösteriyorlar, o kitaplara bunları Osmanlının öncü kuvvetleriymiş gibi anlatılıyorlar; hâlbuki bunların Osmanlı Devletiyle bir bağlantısı yok. Bu hatayı öncelikle düzeltmek gerekir. Bunlar kendi kendilerini, Babalı, Işıkçı, kırklar, Abdallar, Torlaklar, Dervişler, Kızılbaş diye adlandıran, inançlarını oralara yayıp, oraları da irşad etmeye çalışan bir nevi misyonerlerdir. Yunus Emre'nin şiirlerini inceleyenler bilirler, Yunus "Yukarı ileri" gezdim diye ta Azerbaycan'a gittiğini söyler. Yunus hiçbir devletin adamı değildir, O hiçbir devlet adına çalışmıyor, ama o bir inancın düşüncelerini oralara yaymak isteyen bir nevi misyonerdir. Bu dönemde daha Osmanlı devleti henüz yok yada rüşeym halinde. Ama bugün bunları anlatan kimi tarihçiler bunları Osmanlının yayılma politikasının öncü güçleri gibi göstermeye çalışıyorlar. Bunun kadar yanlış bir kavrayış daha olamaz.

***

Osmanlı Devleti gerçek anlamda Anadolu'ya 1517 den sonra, Yavuz döneminde hâkim oluyor; yani Osman oğulları buraları zorla istila ediyor, işgal ediyor. Osmanlı basın bürosunun, kapı kulu zihniyetinde ki, kendilerine tarihçi denilen kişiler, bunu yani Osmanlının buraları istila etmesini, Anadolu'nun birliğinin sağlanması diye anlatıyorlar. Hâlbuki Osman Oğulları Beyliği buraları, tıpkı Mısır'ı, Libya'yı, Suriye'yi, Bulgaristan vb ülkeleri nasıl işgal ettiyse, Anadolu beyliklerini de aynen öyle işgal ediyor; Osmanlılarca işgal edilen bu ülkelerin halkı Osmanlı işgalcilerine nasıl bakıyorsa, bu beyliklerin halkları da tıpkı öyle bakıyorlar. Osmanlıyı hiçbir zaman kendi devletleri olarak görmüyorlar; "karısı katlan Osmanlı, eğeri şaltak Osmanlı, ekmede yok biçmede yok yemede ortak Osmanlı" diye yakınmaları buradan doğuyor. Örneğin, 1527 yılında yaşanan Kalender Şah'ın huruç eylemi boyunca, onu destekleyen, sonunda onunla beraber kellesi kesilen Dülkadiroğlu Veli beyin, beyliği olan Dülkadir Oğulları Beyliği, Çaldıran Savaşından sonra Osmanlılarca ilhak ediliyor; bu İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın "Anadolu Beylikleri" kitabında da var Halil İnalcı'nın kitabında Rumlu Hasan'ın kitabında da var. O zamanki Dulkadiroğlu beyi Osmanlılarca yenilince dört oğluyla beraber katlediliyorlar. Osmanlı Dulkadir (Dulgadir) Oğullarının ülkesini bir dönem, Duldür ailesinden Şahsuvar oğlu Ali beye yönettiriyor. Sonra Osmanlı Devleti, 1521 yılında, Şahsuvar oğlu Ali bey ile dört oğlunu bir hile ile (desise ile) Osmanlı paşasının karargahına çağırıp öldürtüyorlar. Bu acılar, halkın bilincinde, halkın gönlünde hemen unutulacak bir olay mı, bakınız Kerbelâ'nın acısı hala sürüyor, bugün bile insanın canını yakıyor. 2 Temmuz dün gibi hala acıyor yüreğimizde. İşte bu yüzden, 1527de, Çelebilerden Şah-ı Kalender huruç eyleyince Dulkadir Oğulları da, onun beyleri, obaları da onunla beraber hareket ediyorlar. Bu yüzden bunlar bir isyan değil, o coğrafyayı istila eden zorba Osmanlıya karşı meşru direnişlerdir. Bu olguya böyle bakmak gerekir. Şöyle düşünelim, bu günlerde Irak'ı işgal eden ABD ye karşı gösterilen tepkiye ne deniyor ya da ne denecek; bunlara isyan denebilir mi? Bunlara bu günde, yanında isyan değil direniş denecek değil mi? Düşün ki, yarın Saddam ailesinin ya da BAAS Partisinin destekleyeceği, onların öncülük edeceği büyük bir halk hareketi olursa, bu nasıl adlandırılacak. ABD zalimlerinin işgaline karşı direnişler vs denecek değil mi? Aslında Anadolu'daki Alevi isyanları denilen halk hareketlerine de, böyle bakılıp, böyle kavranmaları gerekir. Orta doğuda "yenenin yenilmesi" kuralı gereği, geleceğin manevi lideri, ABD'ye asla boyun eğmeyen Saddam Hüseyin ile onun her geçen gün şanı büyüyecek olan ailesinin olacaktır. İstemem dilemem, hiç de Saddam Hüseyin'i sevmezdim ama adam adaşı İmam Hüseyin'in Yezide, Emevi devletine direndiği gibi ABD ye direndi, asla ona boyun eğip ona biat etmedi. Saddam'ın geçmişinin kötü yükü, kötü mirası bunu görmemizi engellemelidir. Bugün ABD atına binip çaka satanlar yarın utançla anılacaklar, kimse çocuğuna onların adını vermeyecek; bugün Şimil, Yezit, Mervan adının çocuklara ad olarak verilmediği gibi yarında bunların adı çocuklara verilmeyecek. Amerikan uşaklarının sülaleleri, o sülaleden oldukları bilinmesin diye soyadlarını değiştirecekler; düşünün bu gelecek kuşakları üzerinde ne büyük bir yük değil mi? Bu olguları anlatan sanat eserleri yazılacak, belki de yazılmaya başlanmıştır bile. İşte tarihteki Osmanlı istilasına karşı o direnişlere de böylesi direnişler olarak bakmak gerekir.

Osmanlının Anadolu'dan Mısır'a kadar uzanan bu bölgeyi işgal etmesi büyük ölçüde 1517 de tamamlanıyor ama bu süreç çok önceden başlıyor. Osmanlının bu baskısından, tehdidinden çekinen halk Şah İsmail önderliğinde Safevi devleti kurulunca onu bir kurtarıcı olarak görüyorlar. Osmanlı tehlikesinden kurtulmak için mallarını mülklerini satıp "Şah'a gidelim" diye Erdebil'e gitmeye başlıyorlar. "Şaha Gitmek", o dönemin karakteristik bir özelliği haline geliyor, insanlar, büyük küçük, guruplar halinde, buradaki mallarını, davarlarını satıp, karılarını uşaklarını evde bırakıp "Şaha Gidiyorlar". İşte Osmanlı propagandistlerinin bir isyan olarak gösterdiği Şah Kulu "Huruç eylemi" de -1511 yılında-böyle başlıyor. Şah Kulu aslında buradan kalkıp, Şah'a gidelim diye Erdebil'e giderken önleri kesiliyor o savaş böyle yaşanıyor. Bu konuda, Safevi devletinde yaşayan ünlü tarihçi Rumlu Hasan'ın, "Ahsenü't Tevâhir" adlı, Şah İsmail Tarihi diye dilimize kazandırılan kitabında anlattıkları ile Osmanlı Basın bürosundan çıkanların anlattıkları çok farklı anlatılıyor. Şah Kulundan bir yıl sonra, 1512 Nur Ali Halife önderliğinde şaha giden bir başka kervan hareket ediyor. Şah Kulu Şaha giderken yolda can versede Nur Ali Halife şaha kavuşuyor. Şah İsmail'in Şaha Giden bu kervanların önderlerine nasıl davrandığına bakılacaksa kendine ulaşan Nur Ali Halifeye nasıl davrandığına davranışına bakılarak karar verilmelidir.

İşte Kızılbaşlık dediğimiz bu şey (her ne ise), aslında Osmanlıya karşı, alttan alta, sesli - sessiz süren bu direnişlerin de adıdır. Kızılbaş köyleri kon federal devletler gibi, kendi kendilerini yönetip, Kızılbaş yaşamını sivil bir yaşam olarak örmüşlerdir. Bu köylerde (Salma, Hakgullah, Salgada vb gibi adlarla) vergisini toplayan, kendi oluşturduğu yasalarını, halkın katıldığı halk meclisleri niteliğindeki cemlerde çözüme ulaştıran, bunlara uymayanları dara çekip -cemlerde- yargılayan, cana kıymak yasalarında olmadığı için en onulmaz suçluları dahi düşkün edip kendilerinden uzaklaştıran, ilginç bir devlet biçimiydi. Halkından kopuk bir silahlı devlet gücü, hapishanesi, bürokrasisi vs yoktu ama gerektiği zaman kadın - erkek, çoluk - çocuk demeden herkes silahlanıp savaş meydanlarına çıkıyordu. Bu olguyu görmesi gerekenler görüp, incelemesi gerekenler incelemeler. Sıkıntının bir yanı buradan çıkıyor. Çelebi zadelerin önderliğinde başlayan Şah Kalender'in huruç eylemi işte böyledir. Tarihçiler Kızılbaş isyanlarında kadın, erkek, çoluk, çocuk demeden herkes birlikte savaşırıldı diye yazarlar, bu malumun ilamıdır. Ama niye böyledir diye sorgulamazlar. Şah İsmail'in, Osmanlı işgalcilerine karşı savaşında, kadınlardan oluşan bir güçte vardır, onun eşi de bu yüzden savaş meydanlarındadır, oradaki kadınlar dışı aslanlar gibi erkeklerle beraber savaşır; Çaldıran meydan muharebesinin yaşandığı o savaş alanında, ölümler içinde kadınların bulunması bundan dolayıdır. Buradan bakınca buranın kadınları bile farklı görünüyor değil mi? Hace Bektaş'ın o meşhur sözü işte burada anılmayı değer. Aslanın dişisi de erkeği de nasıl aslansa, insanın kadını da erkeği de insandır, bunlarda eksiklikte noksanlıkta olmaz varsa bu senin görüşlerindedir.

Cemal Bardakçı "Kızılbaşlık Nedir adlı eserinde Kızılbaş köyleri kendi başına bir devletti derken, Anadolu'daki Kızılbaş köylerinin Osmanlı devletini dışlayıp, kendi kendilerini bir devlet yönetir gibi yönettiğini kastediyor ki, bu tespit çok yerinde bir tespittir. Bu Kızılbaş köyleri, bir nevi kon federal devletler gibi yönetilen, bir birine bağlı olan, kendilerine has gelenekleri, kendilerine has görenekleri olan, kendi vergilerini kendileri toplayan, kendi yargısını kendileri yapan, kendilerine has bir edebiyatı, bu edebiyatlarında, destanlarında, deyişlerinde (şiiirlerinde), dualarında kullandıkları kendilerine has bir edebiyat dili olan özerk yapılarıdır. Örneğin Osmanlı Hanedanları gerek devletin okulu olan Enderun'da, gerekse saraydaki, devlet işlerinde Osmanlıca denilen bir dil konuşuyorlar, bu dille yaptıkları kendilerine has bir edebiyatları var. Ama bugün, bu toplumda konuşulan dil, Kızılbaşların tekesinde konuştuğu, edebiyatında, ibadetinde geliştirdiği dildir. Bu dil, Yunus'tan, Kaygusuz'a, Hatayiden, Pir Sultan'a, Şiriden, Hasreti'ye ona'dan ona, ondan buna, ondan da çağımızın ozanlarına, olgunlaşa olgunlaşa bu günlere gelen, Kızılbaşların deyişlerinde, ibadetinde, sosyal hayatında geliştirdiği dildir. Bu yüzden, Kahire'de yaşayıp 1444 de bu dünyadan göçen Kaygusuz'un şiiirleri bugün herkesçe anlaşılır da, Osmanlı'nın dilini konuşan şiiirlerin diliyle yazılmış şiiirler anlaşılabilir. Bir başarı aranacaksa Kızılbaşlığın en büyük başarısı işte buralarda aranmalıdır. Üzerine kelimeler eylediğimiz bu olgu, tamamen sivil, asla devlete bağlı olmayan, bir halk hareketidir, böylesi bir yaşamın özüdür. İşte bu yüzden, Kızılbaşlık bilinmeden bu toplumun ne türkülleri, ne şiiirleri, ne hayatı, ne kültürü, hiçbir şeyi anlaşılabilir. Bu topraklardaki sol, bunu anlamadığı için, kök salıp bu topraklarda kalıcı olamadı; gözlerini, gönüllerini buraya kapalı tutup bunu görmediği sürece olamaz da.

Biz Kızılbaşlığa böyle bakacağız, bence işin doğrusuda budur.

Köleliği hiç bilmeyen, geçmişinde köleliği hiç yaşamayan, bütün canlılara, insanlığa bir nazarla bakan, kendi içinde son derece eşitlikçi bir yaşamdan gelenek, gelenekselleştirdikleri bir yaşam tarzları olan bu insanların bir üst yapı biçimidir Kızılbaşlık; kendi gelenekleri görenekleri vardır, bu yaşam tarzı bu güne kadar sürüp gelmiştir. Geçmişinde köleci toplumu yaşamış olan, örneğin yakınımızdaki Çerkez toplumunda bu gün bile bey soyundan gelenler ile köle soyundan gelenler arasında bir garip statü farkı vardır. Alevi toplumu geçmişinde köleci toplumu yaşasaydı bugün böyle olamazdı, bu gözden ırak tutulmamalıdır. Unutmayalım ki insanlar yaşadıkları gibi düşünürler, düşüncelerini belirleyen şey toplumsal yaşamlarıdır.

Zamanla biz bunları böylesi çala kalem yazılarla değil de üzerinde uzun uzun konuşup her söyleyeceğimiz sözü pişirerek düzgün bir tarzda yazıp anlatacağız; anlatmalıyız.

Bütün bu nedenlerden dolayı, bizim geçmiş tarihimize bakışımız, Osmanlı propagandistlerinininkinden temelde farklı olacak; farklı olmalı. Bunu geliştirirken temel olarak Avrupalı bilginlerin yazdığı eserleri okuyup onlardan hareket etmeliyiz. Zaten onları okuyunca farklı bir perspektiften bakıldığını görüyorsunuz. Zaten her konu, Osmanlı'nın kapı kulu zihniyetindeki bu okuyuzar takımının yazdıklarından çok önce, Avrupalılarca görülüp incelenmiş, onlar bunu çok daha yansız çok daha objektif yazmışlar. Onları okurken tarihi vicdanı görüyorsunuz. Bu yüzden bu alanda yazılmış bütün bu eserler acilen dilimize kazandırılmalıdır. Avrupalı yazarlarla beraber Azerbaycan, İran gibi ülkelerde yaşayan aydınlarında bu alanda önemli çalışmaları olduğunu söylemeliyiz. Demokratik Alevi Örgütülüğünün bir görevi de, bu eserleri bulup, dilimize kazandırmak olmalıdır. Belki de tarihsel başarımızın kalıcı yanı burada olacaktır.

Şimdilik sabırla okuyalım. Düşünüp danışalım. Kendi içimizde bunları muhabbet edip pişirelim. Önümüze gelen her sorunu aşmaya çalışırken bu yollardan geçmiş olan ulularımızın bunları nasıl yaptıklarını bir düşünüp onlardan feyz alalım. Kabdan kaba süzülerek aşk ile hâsıl edeceğimiz bu şeyler için muhabbet gereklidir. Belki bu yüzden, Pir Sultan muhabbetten kaçan insan sayılmaz diyor. Biriken su, nasıl uygun bir yerden bir gedik

bulup, akmaya başlayarak kendine bir suyu, bir yatak oluşturursa; bizde öyle olacağız. Bunda kimsenin hiç kuşkusuz olmasın.
Aşkı niyazlarımla

Selamlar.

Eylül 2010. Londra.

Ali Rıza Aydın.

Nazım Hikmet bu tarih anlayışıyla anlattığı Şey Bedrettin destanında Şeyh Bedrettin'in yenilgisini anlatınca şöyle der: "Tarihsel, sosyal, ekonomik şartların zaruri neticesi bu! Deme, bilirim! / O dediğin nesnenin önünde kafamla eğilirim. / Ama bu yürek, o, bu dilden anlamaz pek. / O "hey gidi kambur felek, hey gidi kahpe devran hey," der." Bende anlattığım bu tarihsel serüvenin böyle yaşanmasının zorunlu olduğunu bilirim, ama gel gör ki neyleyim, bu yürek, işte o bu dilden anlamıyor. Bu yürek kendini ezilen yüreklerin yanına atıp oranın ruhunu yansıtmaya devam ediyor.

Konumuz bu olmadığı için böyle geçiyorum yoksa Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Abidin Nesimi, Nazım Hikmet başta olmak üzere bu ekolü yaşatmak isteyenler olduğunu biliyorum.

Defterdar Ebu'l Fadl Mehmet Efendi'nin "Selimşah-nâme", Sayfa 651 den aktaran Baki Öz "Alevilikle İlgili Osmanlı Belgeleri. Can yayınları, 1997. 3.baskı sayfa 256-257

Buna sade bir örnek olsun diye Cahit Öztelli'nin "Bektaşî Gülleri" adlı "Bektaşî - Alevî Şiir Antolojisi" ne yazdığı önsözden şu cümleleri alayım: "... Yavuz Anadolu'da büyük bir temizliğe girişti. Kırk bin Alevî'yi kılıçtan geçirdi." Sayfa 10. Gördüğümüz gibi büyük bir temizlik olmuş birileri de kılıçtan geçmişler; katliam öldürme vs bile yok yani. Osmanlıya hayran "Kapı Kulu" takımının tarih kitapların da bu böyle.

Çetin Altan, bu konuda şöyle diyor: "Osmanlı hanedanının kulları, zaten bunu yapamazlardı. Kullar, efendilerinin tarihini ya onlara yaranmak, ya kendi kulluklarının önemini cilalayp parlatmak için, efendilerinin olağan üstü kişiler olduklarını göstermek duygusu ile yazarlar." Çetin Altan, Tarihin Saklanan yüzü. Sayfa, 7.

1961 yazı ortalarında Devrim anımı yaşayan Kübaya gittiğinde Nazım ressam dostu Abidine "Sen mutluluğun resmini yapabilir misin" derken bunu anlatıyordu. Lenin, Tostoy için "Rus devriminin aynası" derken Tostoy'un Rus toplumunu aynasında, yaptığı sanatında böyle gösterdiğini söylüyordu.

Moğol istilasına uğrayan Anadolu'daki Selçuklu devleti yenilip güçten düşünce, Selçuklu Devletinin uç beyleri, kendi egemenliklerini ilan ediyorlar. Bu durumu İsmail Hakkı Uzun Çarşılı şöyle izah ediyor: "İşte Anadolu'da hükümet kuran ve eski tabirle kendilerine Tavaifi Mülük denilen Karaman, Germiyan, Eşref, Hamit, Mentеше, Pervane ve daha sonra Osmanoğulları hükümetleri bu suretle meydana çıkan Türkmen beyliklerinden idiler." İsmail Hakkı Uzun Çarşılı, "Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu yayını, 6. Baskı 2011, sayfa XII. Kuzey Sınırı Tarsus, Adana bölgesine dayanan Mısırdaki Memluklu (Kölemen) Devletinin oluşumunu bu gelişmenin dışında tutmak gerekir. Konu için Altan Çetin'in "Memluklu Devletinin Kuzey sınırı" adlı kitabına bakılabilir. Memluklu Devleti 1250 yılında kuruluyor 1517 yılında Osmanlı'nın Mısırı istila etmesiyle son buluyor.

Türkmenlerin oluşturduğu bu beyliklerle ilgili, Sovyetler döneminde yetişmiş Azeri kökenli bir tarihçi olan Oktay Efendiyev "Safevi Devleti'nin kuruluşunda Türk aşiretlerin rolü" adlı bir yazısında şöyle diyor: "V. Minorski, bu aşiretleri "Türkmen" diye adlandırır ve Safeviler'i, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen hanedanlarının doğrudan mirasçıları olarak düşünür". Bakınız "Tuttum Aynayı Yüzüme Ali Göründü gözüme" adlı derleme kitapta. ANT Yayınları sayfa 30

Konuyla ilgili kastimi daha iyi anlamak için, "Alevilerin Tarihsel Ayrılıkları" adlı yazıma bakınız.

Timur ile Yıldırım Bayezid'in komutasında 1402 de olan Ankara civarındaki savaşta Osmanlı ordusunda Sırlardan oluşan önemli bir kuvvet var. Osmanlı ordusundaki Türkmenler bile bu savaşta Timur'un safına geçiyorlar. Bakınız Reha Bilge 1514 adlı kitabında durumu şöyle anlatır: "Osmanlı hükümdarı, Sırp kralı ve Bizans veliahtı Türkmenlere karşı birleşmiştir. Sanki ortada Türkmenlere karşı bir Balkan ittifakı vardır ve Saruhan, Aydın, Germiyanogulları, Aydınoğulları, Mentеше ve Hamit beyliklerinin hepsi bu hareketin hedefi olur." Ankara Savaşı. 1514, Sayfa 275

Aslında Osmanlı hanedan zümresi Arap dilinin mantığı ile "mevzû-i ilm-i edeb, kelâm - Arab'tır" diye düşünüp bu dilin mantığı ile konuştukları için

Türk demiyorlar "Terk" diyorlar ; "Etrak" sözcüğü Türk sözcüğünün değil Terk sözcüğünün çoğuludur. Bu yüzden Yusuf Akçura'gil yeni Türkçülük akımını başlattıklarında Türk sözcüğünü Osmanlılar gibi "Türk" diye değil de VAV ile Türk diye yazmaya başlıyorlar. İşte bu yüzden Yusuf Akçura "Bâbüâli Caddesinde kendilerine "Vavlı Türkler" dendiğini yazıyor. Bunun için Yusuf Akçura'nın "1928 yılı yazılarında", " Yeni Türk Devletinin Öncüleri" adlı kitabına bakınız. Kültür Bakanlığı baskısı sayfa 88. Bence Kızılbaşlar başından beri Türk sözcüğünü Vav'la "Türk" diye yazıyorlardı; bu yüzden tarihte "Vavlı Türkler" diye bir paye verilecekse bu başta Kaygusuz Abdal olmak üzere Kızılbaş yazımına verilmelidir.

Yukarda Reha Bilgenin kitabından aktardığım pasajı burada da tekrar yazmak istiyorum: "Timur ile Yıldırım Bayezid'in komutasında 1402 de olan Ankara civarındaki savaşta Osmanlı ordusunda Sırlardan oluşan önemli bir kuvvet var. Osmanlı ordusundaki Türkmenler bile bu savaşta Timur'un safına geçiyorlar. Bakınız Reha Bilge 1514 adlı kitabında durumu şöyle anlatır: "Osmanlı hükümdarı, Sırp kralı ve Bizans veliahtı Türkmenlere karşı birleşmiştir. Sanki ortada Türkmenlere karşı bir Balkan ittifakı vardır ve Saruhan, Aydın, Germiyanogulları, Aydınoğulları, Menteşe ve Hamit beyliklerinin hepsi bu hareketin hedefi olur." .Ankara Savaşı. 1514, Sayfa 275.

Konu için N. Machivelli'nin Prens adlı kitabının 20. Bölümüne bakınız. Kitaplığımda Machivellinin kitabının birçok farklı çevirisi var, bunların hepsi birbirinden güzel. Bu yüzden bölüm adı yazıyorum.

Prof. Dr. Faruk Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü, adlı kitabının hem önsözünde hem de sayfa 150 bakınız şöyle diyor: "... Kızılbaş sözünü onlar övünerek taşıyorlardı. Bu deyim yalnız devletin askeri bakımdan dayandığı Türk unsurunu ifade etmiyor (Tavaif-i Kızılbaş, Pâdişâh-ı Kızılbaş, Ümerâ-yı Kızılbaş, Leşker-i Kızılbaş, Sipah-i Kızılbaş, Gaziyani-i Kızılbaş) onun kurduğu yaşattığı devlete 'Devlet-i Kızılbaş' ve hakim olduğu yere de 'Ülke-i Kızılbaş'deniyordu."

Konuyla ilgili 3. dipnotta gösterdiğim kaynağa bakınız (yani, Defterdar Ebu'l Fadl Mehmet Efendi'nin "Selimşah-nâme", Sayfa 651 den aktaran Baki Öz "Alevilikle İlgili Osmanlı Belgeleri. Can yayınları, 1997. 3.baskı sayfa 256-257)

Bu Marx'ın bir sözüdür.

Konuyla ilgili okunması gerek en önemli kitap Walther Hinz Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, TTK yayınları 2.baskı sayfa 31.W. Hinz Küçük Türk büyük Türk diyor, böylede denile bilinir tabi Timur'un yıktığından sonra kurulan ikinci Osmanlı Türk devleti olarak kabuledilecekse.

Memluklu Devleti (1250 - 1517) kendini "Et Devlet et Türkiye, "Türkiye Devleti" diye tanıtır. Altan Çetin'in "Memluklu Devletinin Kuzey sınırı" adlı kitabından aktaran Reha Bilge 1514 sayfa 28. Anadolu'daki Dulkadiroğlu devleti ile Ramazan oğlu devletleri de Memluklulara bağlılar.

Walter Hinz Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara birinci 1948, ikinci baskı 1992, sayfa 25.

Welte Hinz, "Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd" Türk Tarih Kurumu yayınları, 2 baskı, sayfa 26.

Walter Hinz Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, sayfa 26- 27

Alevi köylerinde düğünlerde davul zurna ile oynanan Yarâli (Yarâlim) denen oyunun buna atfen söylendiğini sanıyorum. Buna dış semahta denir, bu iç semaha şeklen çok benzer, davul zurna ile oynanır. Şah İsmail'in abisi Aliye "Yar Ali" dendiğini Nejat Birdoğan "Şah İsmail HATAYI" adlı kitabında yazar.

Bakınız Walter Hinz Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, sayfa 63.

Buraya yukarda ki dipnotu tekrar alıyorum: Prof. Dr. Faruk Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü, adlı kitabının hem önsözünde hem de sayfa 150 bakınız şöyle diyor: "... Kızılbaş sözünü onlar övünerek taşıyorlardı. Bu deyim yalnız devletin askeri bakımdan dayandığı Türk unsurunu ifade etmiyor (Tavaif-i Kızılbaş, Pâdişâh-ı Kızılbaş, Ümerâ-yı Kızılbaş, Leşker-i Kızılbaş, Sipah-i Kızılbaş, Gaziyani-i Kızılbaş) onun kurduğu yaşattığı devlete 'Devlet-i Kızılbaş' ve hakim olduğu yere de 'Ülke-i Kızılbaş'deniyordu."

Bakınız, Walter Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, sayfa 78. Bu bilerek gözden kaçırılan önemli bir ayrıntıdır. Bu yüzden ben tekrar vurgulayayım, Taclu Hatun Akkoyunlu Sultanı Yakup Beyin kızıdır.

Tufan Gündüz "Son Kızılbaş ŞAH İSMAIL" adlı kitabında Şah İsmail'e çok eleştirel yaklaşıp da bu gerçeği bir yerde kabul ederken şöyle der: "Şah İsmail, 1501 yılında Akkoyunlu tahtına oturduğu sırada, Doğuda Özbekler, Şebek Han'ın önderliğinde Horasan da dâhil olmak üzere Maverâünnehr'i zapt ederek Safevi topraklarına komşu olmuşlardı." Tufan Gündüz Son Kızılbaş, Yeditepe yayınları İstanbul 2010, Sayfa 94. 2.baskı Yeditepe yayınları

Bakınız Hasan-ı Rumlu, Ahsenü't - Tevârîh, Türk Tarih Kurumu yayınları sayfa 590.

Bakınız Hasan-ı Rumlu, Ahsenü't - Tevârîh, Türk Tarih Kurumu yayınları sayfa 588. Aynı konuyu Altan Çetin, Memluklu Devleti'nin Kuzey Sınırı" adlı Türk Tarih Kurumca yayınlanan kitabında aynı şekilde anlatıyor, bakınız sayfa 38, 39

Bugün Alevilerin bir gurubunu anlatan Sıraç sözcüğü de Arapçada Işık anlamına geliyor; Sıraç, Sıraç sözünün farklı bir söylenişi olabilir.

Balım Sultan (bu zatın asıl adı Hızır Balıdır) 1500- 1501 yılında Hacı Bektaş'a Postişin olduğunda Suluca Karahöyük köyü (bugünkü Hacı Bektaş ilçesi) Dulkadir Oğulları Beyliği sınırları içindeydi. Dulkadir Oğulları Beyliği 1516'da Osmanlı Beyliği tarafından istilaya uğrayıp işgal edildi. Bu savaşta nice kanlar aktı nice canlar yandı. Demek istediğim şu ki, eğer 1500 yılında Osmanlı Hanedanları Hacı Bektaş Dergâhına kendi adamları olan bir kişiyi görevlendirseydi oralara egemen olan Dulladiroğulları bu kişiyi kendiriyle boğarlardı. Bu işlerin şakası bile olamazdı, o zamanlar.

O zaman Kahire Memluluklu (Kölemen) devletinin baş kentiydi.

Bakınız: Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi, Ardıç yayınları 2004 sayfa 191. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, ANADOLU BEYLİKLERİ, TTK yayınları 5. baskı sayfa 173, Halil İnalçık Devlet-i Âliyye, İş Bankası yayınları 1. cilt sayfa138-139-140, 134-135

Bakınız İsmail Hakkı Uzunçarşılı "Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı 2011, Sayfa 173

Rumlu Hasan, Şah İsmail Tarihi (Ahsenü't Tevarih). Ardıç Yayınları, birinci baskı 2004. sayfa 155, 157,158. 1511-1512 yıllı olaylarının anlatıldığı bölümler.

Bu tarihin iyice anlaşılması için Timur'un 1402'de Yıldırım Beyazıt'ı yenmesinden sonraki yaşananlar iyice bilinmelidir. Timur Rum diyarı diye bilinen buranın insanlarından otuz bin (30.000) kişiyi esir alıp yanında götürmektedir. Yolları Erdebil'e uğrar. Erdebil'de Safevi yolunun ulusu Şeyh Ali'yi ziyaret ederler. Şeyh Ali'nin isteği üzerine Timur bu esirleri Şeyh Ali'ye bağışlar. Şeyh Ali bu Rumlu göçmenleri -esirleri Rumlu diye anılacak olan bir mahalleye yerleştirir. Bunların tümü Alevi olurlar. Buradaki şeyhlerin rahleyi tedrisatından geçen bu insanlardan kimi geri memleketlerine dönerler. İşte Şah Kulunun babası Hasan Halife bunlardan biridir. Konu hakkında daha geniş bilgi için Walter Hinz'ın Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt" adlı kitabı bakınız, sayfa 8-9, sayfa 67, ayrıca Rumlu Hasan Ahsenü'l Tevarih (Şah İsmail Tarihi sayfa 157'ye bakınız.

Halife: Ar. (halife, vekil) 1.) Birinin yerine geçen, onun salahiyetine sahip olan. Hz. Muhammet'in Hakk'a yürümesinden sonra O'nun vekili olarak Müslümanların imamlığını ile devlet başkanlığını yapan kimse. 2.) Kendini tarikat yoluna vermiş, derece sıralamasında babadan sonra gelen ve müridin, pirin yerine geçme yetkisi olan Alevi-Bektaşî. "Birinin yerine geçen, onun salahiyetine sahip olan. ...Tarikatlarda, derviş yetiştirme, birine icazet verip şeyh yapma salahiyetine sahip olan kişiyi derler. Mevlevilerle Bektaşilerde halifelik, en üst makamdır ve halifeler, sikke ve taçlarının üstüne siyah sarık sararlar." Abdülbaki Gölpınarlı Hacı Bektaş Velayet -Namesi'nde bu terimi böyle açıklıyor. Bu yasa da kast edilende A. Gölpınarlı'nın dediğidir.

Bunu Reha Çamuroğlu'nun Romanında Şah İsmail'in Şah Kulu ile ilgili yazdıklarına cevap olsun diye yazıyorum.

Cemal Bardakçı'da "Kızılbaşlık Nedir" adlı kitabında Alevi köylerinin bir devlet gibi kendi kendilerini yönettikleri gerçeğini dile getirir. EMLEK bölgesini anlattığım yazımda, bölgedeki her Alevi köyünün kendine has bir bayrağı olduğunu yazmıştım. Konu üzerinde düşünüp araştırma yapacakların "Araştırmacılarını bekleyen bakir bir yöre EMLEK" adlı yazımı incelemelerini öneririm.

Burada kastettiğim şey Marksistlerin (en azından kendini o safta görenlerin) Aleviliği bilmeyişleri, incelemeyişleridir.

Reha Bilge 1514 yılı adlı kitabında ünlü bir seyyaha dayandırarak Dulkadiroğlunun kadınlardan oluşan bir ordusu olduğunu yazıyor. Sayfa 357. Demek ki, o dönem Türmen boylarında kadın askerler varmış.

Hacı Bektaş'ın sözleri şöyledir: "Erkek dışı sorulmaz, muhabbetin dilinde / Hakk'ın yarattığı her şey yerli yerinde / Bizim nazarımızda kadın erkek farkı yok/ Eksiklikte noksanlıkta senin görüşlerinde." Hacı Bektaş Veli

F. Enges "Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" adlı yapıtında köleliğin tarım toplumlarında geliştiğini çoban kavimlerinde olmadığını anlatır.

Karl Marks "Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkının, önsözünde", bu olguyu güzelce formüle ederken şöyle der; elimde bu kitabın iki ayrı çevirisi var, bu iki çevirinin hiç birinden vazgeçemediğim için ikisini de yazıyorum : "İnsanların varlıklarını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, bilinçlerini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır." Sevim Belli çevirisi Sol yayınları sayfa 25; "İnsanların varlıklarını belirleyen bilinçleri değil, aksine, insanların bilinçlerini belirleyen onların sosyal varlığıdır." Orhan Suda çevirisi MAY Yayınları Sayfa 5.